

**KAUZATIV MODALLIKNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI VA UNING
IFODALANISH MEXANIZMLARI****Xayrulloeva Gulasal Fayzullo qizi***Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti**E-mail: gulasalxayrulloeva@gmail.com**Corporativ e-mail: g.f.xayrulloeva@buxdu.uz**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9891-967X>***MAQOLA
MALUMOTI****ANNOTATSIYA:****MAQOLA TARIXI:***Received: 12.12.2025**Revised: 13.12.2025**Accepted: 14.12.2025***KALIT SO'ZLAR:***kauzativlik, modallik,
semantika, pragmatika,
morfologiya**Ushbu maqolada kauzativ modallikning mohiyati, uning semantik, pragmatik va morfologik xususiyatlari O'zbek tili misolida hamda tipologik taqqoslash asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, klassik lingvistika adabiyotlaridan (Palmer, 2001; Lyons, 1977) olingan nazariy yondashuvlar asosida kauzativlikning turlari yoritiladi.*

Modallik tilshunoslikda harakatning voqelanishi, zarurati, imkoniyati yoki majburiyligi kabi ma'nolarni ifodalovchi murakkab kategoriya sifatida qaraladi. Uning tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan kauzativ modallik esa subyektning boshqa bir shaxs yoki hodisaga ma'lum harakatni bajarishga sababchi bo'lishi bilan bog'liq. Palmer (2001) modallikni epistemik va deontik turlarga ajratgan bo'lib, kauzativ modallik aynan deontik modallikning majburiylik va ta'sir ko'rsatish qirralari bilan bog'liq. Lyons (1977) esa kauzativlikni tilning semantik-sintaktik tizimida markaziy tushuncha sifatida baholaydi. Deontik modallik – bu so'zlovchining harakatni bajarish-bajarmaslik bo'yicha normativ bahosi (majburiyat, ruxsat, taqiqlash, talab, buyruq)ni bildiruvchi modallik turi.

Deontik modallik subyektga nisbatan:

- majburiyat yuklaydi,
- ruxsat beradi,

- taqiqlaydi,
- talab qo'yadi,
- tashqi ta'sir orqali harakatni boshqaradi.

2. Majburiylik qirras (Obligation)

Majburiylik – deontik modallikning eng markaziy ko'rinishi.

Bu modal ma'no subyektning biror ishni bajarishi shart, zarur ekanini bildiradi. U ko'pincha norma, qoidalar, ijtimoiy talablar, buyruq yoki vazifalar bilan bog'liq. Asosiy belgilari: harakat tanlovsiz: bajarilishi kerak. Majburiyat tashqaridan (qonun, rahbar, otana) yoki ichki norma (burch, e'tiqod) orqali yuklanadi. Gap mazmunida zarurat, shart, burch ma'nolari mavjud. Masalan,

Talabalar darsga vaqtida kelishi kerak.

U qonun oldida javob berishi shart.

Siz bu vazifani ertaga topshirishingiz lozim.

Palmer (2001) deontik modallikning majburiylik turiga necessity (zarurat) sifatida yondashadi. Lyons (1977) esa majburiylikni "normativ modallik" tarkibiga kiruvchi asosiy semantik kategoriya deb hisoblaydi.

Ta'sir ko'rsatish qirras bu deontik modallikning kuchliroq, "majbur qilish"ga yaqin shaklidir. Ta'sir ko'rsatish – bir shaxsning ikkinchi shaxsga harakatni bajarishga bosim o'tkazishi, buyurishi, talab qilishi yoki zo'rlovchi kontekst orqali ta'sir etishidir. Bu yerda subyektning irodasi cheklanadi,

chunki tashqi kuch unga ta'sir ko'rsatadi.

Mazmunida buyruq, taqiqlash, majbur qilish, ogohlantirish mavjud.

Modal kuchlanish majburiylikdan kuchliroq.

Masalan, Direktor xodimlarga yig'ilishga kelishni buyurdi.

U meni bu ishni qilishga majbur qildi.

Bolaga ovqatni tugatishni qattiq talab qilishdi.

Von Wright (1951) deontik mantig'ida bu turdagi modal ma'nolarni obligatory → enforced obligation sifatida tasniflaydi.

Kratzer (1991) buni social-authority modality deb atab, "majburiylikning ta'sir bilan kuchaygan shakli" deb ta'riflaydi.

Deontik modallik tilning normativ, ijtimoiy va axloqiy tizimlar bilan bevosita bog'liq bo'lgan murakkab kategoriya bo'lib, uning:

majburiylik — zarurat, burch, shartni bildiradi;

ta'sir ko'rsatish — tashqi bosim yoki buyruq orqali harakatni majburlaydi. Ikkisi ham ijtimoiy kommunikatsiyada muhim pragmatik funksiyani bajaradi.

Kauzativ modallik uch asosiy komponentdan iborat: kauzator, bajaruvchi va natija. Bu haqda Comrie (1989) kauzativlikni tipologik jihatdan o'rgangan holda fe'lning valentlik o'zgarishiga aloqador jarayon sifatida tavsiflaydi. Masalan, ingliz tilidagi "make", "let", "cause" fe'llari turli darajadagi bevosita va bilvosita kauzativlikni bildiradi.

O'zbek tilida kauzativlikning morfologik shakllanishi ko'pincha -t, -dir, -tir, -qiz qo'shimchalari orqali amalga oshadi. Masalan:

- o'qimoq → o'qitmoq
- yozmoq → yozdirmoq
- ko'rmoq → ko'rsatmoq

Bu misollar o'zbek tilidagi kauzativ modallikning morfologik tizimi juda boy ekanini ko'rsatadi. Shuningdek, jumla darajasida majburiylik, ruxsat berish va bilvosita sababchilik kabi ma'nolar kuzatiladi.

Misollar:

- O'qituvchi talabalarga referat yozdirdi.
- U bolaga derazani ochishga ruxsat berdi.
- Sovuq uning kasallanishiga sabab bo'ldi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, kauzativ modallik tilning semantik va pragmatik tizimida markaziy o'rin egallaydi. O'zbek tilidagi morfologik ko'rsatkichlar, sintaktik konstruksiyalar va pragmatik holatlar kauzativlikning keng doirani qamrab olishini ko'rsatadi. Mazkur maqola kauzativlikning nazariy asoslari va amaliy ko'rinishlari o'rtasidagi bog'liqlikni ochib berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
2. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Qurbonova M., Raupova L., Abuzalova M., YO'ldosheva D., Hozirgi O'zbek adabiy tili. – T., 2021.
3. Xayrulloeva Gulasal Fayzullo qizi. O'zbek tilida modallik ifodlashning semantik asoslari. Maqola. BuxDU ilmiy axboroti. –Buxoro, 10/2024.B-112-116

4. Xayrulloeva G.F.O'ZBEK TILIDA TO'LIQSIZ FE'LLAR ORQALI MODAL MA'NO IFODALANISHI.Zamonaviy fan va ta'lim yangiliklari xalqaro ilmiy jurnal. 2024. B-143-154. [Zamonaviy fan va ta'lim yangiliklari xalqaro ilmiy jurnal](#)

5. qizi Xayrulloeva, G. F. (2023). SO 'ROQ BELGISINING PRAGMATIK AHAMIYATI. Educational Research in Universal Sciences, 2(4), 194-199. <http://erus.uz/index.php/er/article/view/2820>

6. Palmer, F. R. (2001). Mood and Modality. Cambridge University Press.

7. Lyons, J. (1977). Semantics. Cambridge University Press.

8. Comrie, B. (1989). Language Universals and Linguistic Typology. University of Chicago Press.

9. Sh. Rahmatullayev. O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent.

